

SEPTEMBER 2021

KLIMASAGER I DE INTERNATIONALE MENNESKERET- TIGHEDSSYSTEMER

Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol skal de kommende år tage stilling til de første sager om staters menneskeretlige ansvar for at bremse klimaforandringer. FN-organer har generelt vurderet, at stater er menneskeretligt forpligtet til at bekæmpe klimaforandringer. Få et overblik over, hvad den internationale menneskeret siger om staternes ansvar for menneskeskabte klimaforandringer, i dette notat.

På verdensplan er der udbredt enighed om, at menneskeskabte klimaforandringer er en realitet.¹ Klimaforandringer forventes at øge fattigdom og ulighed og rammer ofte de mest udsatte og sårbare mennesker, som har sværest ved at tilpasse sig. For eksempel har oversvømmelser og ødelæggelser af boliger og infrastruktur samt forringet udbytte af fiskeri og landbrug store økonomiske og sociale konsekvenser, hvilket blandt andet kan føre til konflikter, migration, flygtningestrømme, sultkatastrofer og sygdomsspredning.² **Fundamentale menneskerettigheder** som retten til liv, sundhed, ejendom, privatliv, familieliv, hjemmet og en tilstrækkelig levestandard bliver således påvirket af klimaforandringerne.³

Et gennemgående træk for klimalovgivning på tværs af lande er, at bestemmelserne sjældent indeholder individuelle rettigheder for borgerne eller udførlige krav til, hvilke forpligtelser og konkrete initiativer regeringen skal opfylde og iværksætte. Lovgivningen indeholder et eller flere mål, som landet skal opnå, men hvordan dette mål i praksis skal nås, er ikke slået fast i lovgivningen.⁴ Det er derfor **vanskeligt for nationale domstole** at anvende så ukonkrete bestemmelser i retssager.

Siden 1976 har over 100 lande indført en beskyttelse og anerkendelse af retten til et sundt miljø på forfatningsniveau – i Europa har størstedelen af landene indført miljøbestemmelser i deres forfatninger.⁵ På verdensplan ses der en stigende tendens til at, borgere og organisationer påberåber sig deres forfatningssikrede rettigheder og menneskerettigheder ved de nationale domstole, fordi de mener, at regeringernes initiativer er for utilstrækkelige til at imødegå menneskeskabte

klimaforandringer.⁶ Nu er en række af disse sager nået til Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol. Sagerne handler først og fremmest om retten til liv og retten til respekt for privatliv, familieliv og hjemmet. Menneskerettighedsdomstolen har dog endnu ikke færdigbehandlet nogen sager med **klimaforandringer som omdrejningspunkt**, og det er vanskeligt at forudse, hvordan domstolen vil forholde sig til spørgsmålet om menneskeret og klimaforandringer.

AKTUELLE KLIMASAGER VED MENNESKERETTIGHEDSDOMSTOLEN

En gruppe **unge fra Portugal** klagede i september 2020 til Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol over, at 33 stater ikke gør nok for at leve op til Parisaftalen, og at staterne derfor ikke lever op til deres forpligtelser efter Den Europæiske Menneskerettighedskonvention.⁷

En række **ældre kvinder fra Schweiz** klagede sammen med en interesseorganisation i november 2020 til domstolen over, at de har en forhøjet risiko for at blive syge og dø, da de som ældre er særligt sårbare i forhold til hedebølger.⁸

En **østrigsk mand med multipel sklerose** klagede i marts 2021 til domstolen over, at hans symptomer forværres af stigende temperaturer, der følger af klimaforandringer.⁹

I juni 2021 klagede **en gruppe unge og interesseorganisationer fra Norge** over, at de norske myndigheder har givet nye tilladelser til **olie- og gasudvinding**, på trods af at udledningerne fra allerede eksisterende fossile brændstofreserver overstiger Norges kulstofbudget.¹⁰

MENNESKERETTIGHEDSDOMSTOLENS FORTOLKNINGSSTIL OG -PRINCIPER

Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol har flere gange slået fast, at Den Europæiske Menneskerettighedskonvention er et **"levende instrument"** og derfor skal fortolkes i lyset af nutidige forhold ("living instrument-doktrinen").¹¹ Domstolens fortolkning af rettighederne i konventionen er derfor dynamisk og laves ud fra de samfundsforhold og normer, som gælder i staterne på tidspunktet for afgørelsen. Domstolen kigger eksempelvis på, om der findes fælles standarder i staternes nationale retssystemer, og om der kan spores en udvikling i deres retssystemer.¹²

Der er dog grænser for, hvor "levende" Menneskerettighedsdomstolen kan fortolke rettighederne i konventionen. Fortolkningen kan ikke føre til, at der skabes en **helt ny rettighed**, der ikke allerede er anerkendt i konventionen, at

rettighederne gøres indholdsløse, eller at der skabes nye undtagelser eller legitime former for indgreb i rettighederne.¹³ Domstolen afviste eksempelvis i 2019 at behandle en sag, hvor der blev klaget over den planlagte etablering af en dæmning i et historisk arkæologisk område af kulturel interesse. Domstolen havde ikke tidligere anerkendt en ret til kulturarv og udtalte da også, at der ikke var nogen konsensus eller tendens blandt de tiltrådte stater, der talte for, at der ud fra konventionen kunne udledes en universel ret til beskyttelse af kulturarv.¹⁴

Selvom domstolen tager udgangspunkt i en rettigheds ordlyd i sin fortolkning, har den udtalt, at konventionen har til formål at sikre rettigheder, der ikke er teoretiske eller illusoriske, men praktiske og effektive.¹⁵ Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol forsøger derfor at nå frem til formålet med og ånden i rettighederne. Bestemmelserne i konventionen skal altså altid fortolkes, så der er tale om en **reel og effektiv beskyttelse** af rettighederne, mens en fortolkning afvises, hvis den i praksis vil føre til en ringe beskyttelse af menneskers rettigheder.¹⁶

Domstolen fortolker så vidt muligt konventionen i overensstemmelse med andre **folkeretlige regler og principper**, da konventionens bestemmelser ikke kan fortolkes i et såkaldt vakuum. Inddragelsen af andre konventioner og andre domstoles fortolkninger kan eksempelvis anvendes til at tale for en bestemt fortolkning af Den Europæiske Menneskerettighedskonvention, til at vise en international tendens eller til at udlede pligter for staterne.¹⁷ Domstolen har endnu ikke henvist til Parisaftalen eller FN's Klimakonvention i nogen sager.¹⁸

Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol er ikke formelt bundet af sin tidligere praksis, men følger den dog som udgangspunkt af hensyn til retssikkerhed, lighed og forudsigelighed. Domstolen har udtalt, at der skal være gode grunde til, at domstolen fraviger sin tidligere praksis.¹⁹ En sådan god grund kan være, at der er sket en **rets- eller samfundsudvikling** i staterne.²⁰

FORTOLKNINGSSTILENS OG -PRINCIPPERNES BETYDNING FOR KLIMASAGER

Den Europæiske Menneskerettighedsdomstols fortolkningsstil og -principper indebærer en vis grad af usikkerhed og uforudsigelighed.²¹

Det taler imod, at Menneskerettighedsdomstolen behandler klimasager, at der blandt Europarådets medlemsstater **ikke er konsensus** om, at en ret til et sundt klima skal fortolkes ind i Den Europæiske Menneskerettighedskonvention. Eksempelvis har Europarådets Ministerkomité – der er Europarådets øverste politiske organ – gentagne gange afvist at indsætte en ret til et sundt og bæredygtigt miljø i konventionen eller i en supplerende protokol.²² Derudover kan domstolen ikke fortolke sig frem til en helt ny rettighed, og med medlemsstaternes – indtil videre

– vedvarende modstand over for en styrket beskyttelse af miljø og bæredygtighed, taler dette imod, at en universel ret til et sundt klima skal anerkendes.

Til gengæld taler **domstolens dynamiske fortolkning** for, at Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol behandler klager om klimapåvirkninger, da disse kan have alvorlige negative konsekvenser for rettigheder i Den Europæiske Menneskerettighedskonvention. Flere europæiske landes nationale domstole har allerede – i varierende grad – anerkendt staternes forpligtelse til at forebygge klimaforandringernes menneskerettighedspåvirkninger.²³ Derudover skal Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol sikre en effektiv og reel beskyttelse af de grundlæggende rettigheder i konventionen. Det kunne tale for, at domstolen anerkender, at staterne har visse forpligtelser i forhold til klimaforandringerne, da borgernes rettigheder kan blive eller allerede er påvirket af klimaforandringer.

MENNESKERETTIGHEDSDOMSTOLENS BEHANDLING AF MILJØ- OG NATUR-SAGER

Den Europæiske Menneskerettighedskonvention indeholder ikke nogen udtrykkelig ret til et sundt miljø. Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol har dog siden 1990 via sin dynamiske fortolkning udviklet sin praksis, i lyset af at udnyttelsen af rettigheder i konventionen kan blive **undermineret** på grund af miljøskader eller risiko for fremtidige miljøskader eller naturkatastrofer. Disse sager kan i en vis udstrækning anvendes som fortolkningsbidrag i forhold til klimasager. Det er især i sager vedrørende retten til liv og retten til privatliv, familieliv og hjemmet, at domstolen har fortolket miljø- og naturspørgsmål og staters forpligtelser ind i konventionen. Det er også disse to bestemmelser, som oftest bliver påberåbt i **klimasager** ved nationale domstole og i klimaklagerne ved Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol.²⁴

Retten til liv

Retten til liv er beskyttet i Den Europæiske Menneskerettighedskonventions artikel 2 og omhandler de tilfælde, hvor myndigheder er direkte ansvarlige for dødsfald eller risiko for dødsfald, og de tilfælde, hvor staten ikke har forebygget eller beskyttet imod private aktørers handlinger eller undladelser. Det skyldes, at staten har en positiv forpligtelse til at beskytte liv.²⁵ Forpligtelsen indebærer blandt andet, at staten skal indføre en juridisk og administrativ ramme, der er designet til effektivt at afskrække mennesker fra at forårsage andres død. Dette indebærer også **regulering** af private og offentlige institutioner for at få dem til at indføre passende foranstaltninger.²⁶

I sager om især naturkatastrofer, hvor der har været tab af menneskeliv eller risiko for tab af menneskeliv, har Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol vurderet, at artikel 2 kan finde anvendelse på grund af statens positive

forpligtelse til at beskytte liv. Domstolen har eksempelvis behandlet sager om styrtfloder²⁷, mudderskred²⁸ og metaneksplosioner²⁹.

I 'Öneryıldız mod Tyrkiet' i 2004 medførte en **metaneksplosion** på en losseplads, at 39 mennesker døde. En ekspertrapport havde to år forud for ulykken informeret myndighederne om faren for en metaneksplosion på stedet. Myndighederne havde ikke handlet på denne information. Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol fandt, at artikel 2 var blevet krænket, da myndighederne vidste – eller burde have vidst – at der var en **reel og overhængende risiko** for, at de omkringboende menneskers liv var i fare. Staten havde derfor ikke levet op sin pligt til at forebygge dødsfald. Domstolen kritiserede også, at myndighederne ikke havde informeret om faren ved at bo ved siden af lossepladsen.³⁰ Denne sag viser, at staten også kan have en forpligtelse, selvom det er en privat virksomhed, der har udført den farlige aktivitet – i dette tilfælde driften af lossepladsen.³¹

Dét, at en stat er forpligtet til at forebygge tab af liv på grund af eksempelvis naturkatastrofer, indebærer kun en pligt til at indføre de forebyggende **tiltag**, som staten rimeligvis må forventes at indføre for at forebygge risikoen, og som er inden for rækkevidden af statens beføjelser og handlemuligheder. Forpligtelsen skal derfor fortolkes på den måde, så staten **ikke pålægges en umulig eller uforholdsmæssig byrde** i en situation, der er uden for menneskelig kontrol.³²

I sagen 'Budayeva og andre mod Rusland' fra 2008 var der tale om en naturkatastrofe i form af et voldsomt **mudderskred**, hvor Menneskerettighedsdomstolen dømte Rusland for ikke at have implementeret fysisk beskyttelse, politikker og nødhjælpsforanstaltninger i området, når der var en forudsigelig risiko for, at indbyggere kunne miste deres liv. Myndighederne var flere gange blevet advaret om risikoen for skred.³³

I forhold til en stats behandling af komplekse udfordringer af miljømæssig eller økonomisk karakter har domstolen udtalt, at **beslutningsprocessen** skal indeholde passende undersøgelser og studier. Dokumentation skal hjælpe myndigheder med at forudse konsekvenser af potentielt miljøskadelige aktiviteter, der også griber ind i rettigheder, og derudfra afveje modstridende hensyn. I den forbindelse er det vigtigt, at **offentligheden har adgang** til konklusionerne i alle undersøgelser og studier, så andre også er i stand til at vurdere graden af den fare, de lever under. Derudover skal personer, som bliver påvirket af skadelige aktiviteter, kunne indbringe staten for en national domstol eller andet **klageorgan**, i de tilfælde, hvor de ikke mener, at deres interesser eller bemærkninger får tilstrækkelig vægt i beslutningsprocessen.³⁴

Retten til privatliv, familieliv og hjemmet

Retten til privatliv, familieliv og hjemmet er beskyttet i Den Europæiske Menneskerettighedskonventions artikel 8.

Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol har slået fast, at bestemmelserne i konventionen ikke er designet til at give en generel beskyttelse af miljøet. Til det formål er andre internationale instrumenter og national lovgivning bedre egnet.³⁵ Det er derfor i sager, hvor individer er blevet **direkte og alvorligt påvirket** af eksempelvis forurening, naturkatastrofer, erhvervs sygdomme eller gener som konsekvens af en stats politikker eller praksis, at domstolen har anerkendt, at konventionens artikel 8 finder anvendelse. Det fremgår eksempelvis i sagen 'López Ostra mod Spanien' fra 1994, hvor der blev klaget over lugten, larmen og forureningen fra et lokalt **rensningsanlæg**. Domstolen fandt frem til, at miljøforurening kan påvirke individers trivsel og forhindre dem i at nyde deres hjem på en måde, som også påvirker deres privat- og familieliv – også selvom forureningen ikke udgør en alvorlig trussel mod helbredet. I sagen vurderede Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol – selvom staten havde en vis skønsmargin – at de spanske myndigheder ikke havde ramt en rimelig balance mellem hensynet til byens økonomiske interesser og hensynet til klagernes rettigheder. Derfor blev Spanien dømt for at have krænket artikel 8.³⁶ Staterne har en såkaldt **skønsmargin** i deres vurdering af, hvordan kravene og rettighederne i Den Europæiske Menneskerettighedskonvention skal opfyldes, men i denne sag havde Spanien altså alligevel gjort for lidt for at beskytte borgernes rettigheder.³⁷

Dette betyder dog ikke, at retten til privatliv, familieliv og hjemmet finder anvendelse i alle former for sager om miljøforurening. De negative påvirkninger af denne rettighed skal have en **vis alvorlig karakter** for at være omfattet af bestemmelsen. Vurderingen kan eksempelvis laves ud fra intensiteten, varigheden, psykiske eller fysiske konsekvenser eller den generelle miljømæssige kontekst. Det betyder, at der efter artikel 8 ikke kan klages over en påvirkning, der er ubetydelig sammenlignet med de miljøfarer, der er en naturlig del af livet i enhver moderne by.³⁸

Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol har ikke til opgave at **diktare præcise tiltag**, som stater skal iværksætte for at leve op til deres positive forpligtelser i Den Europæiske Menneskerettighedskonventions artikel 8. Staterne har desuden en bred skønsmargin.³⁹ Derfor kan domstolen ikke anvendes til at få stater til at vedtage specifikke miljøtiltag.

I sagen 'Greenpeace e.V. og andre mod Tyskland' fra 2009 afviste domstolen at behandle en klage over, at tyske myndigheder ikke havde indført specifikke tiltag for at nedbringe udledningen af **partikler** fra dieselmotorer. Domstolen fastslog også her, at nationale myndigheder er bedre egnet til at vurdere lokale behov og

forhold end en international domstol. Miljøspørgsmål er komplekse, hvorfor domstolens rolle primært skal være subsidiær og fungere som en kontrol af nationale myndigheders praksis. Domstolen noterede sig i sagen fra 2009, at den tyske stat havde indført tiltag for at nedbringe udledningen af partikler fra dieselmotorer, og at valget af tiltag var inden for staternes skønsmargin. Klagerne kunne ikke fremvise dokumentation eller argumenter for, at staten ikke havde foretaget en afvejning mellem individuelle interesser og samfundet som helhed. Derfor konkluderede domstolen, at der ikke var noget, der tydede på, at konventionens artikel 8 var blevet krænket.⁴⁰

Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol ser altså på, om staten har **gjort noget aktivt** for at forebygge eventuelle miljøpåvirkninger, der kan have negative konsekvenser for eksempelvis individers helbred, og dermed løftet sin positive forpligtelse. Det gælder også i tilfælde, hvor der endnu ikke er dokumenteret nogen konsekvenser af miljøpåvirkningen.

I sagen 'Tătar mod Rumænien' fra 2009 kunne det ikke dokumenteres, at **forurening** fra en lokal guldmine var skyld i en forværring af klagerens astma. Dog udtalte domstolen, at selve eksistensen af en seriøs og reel risiko for klagerens helbred og trivsel indebærer, at staten er forpligtet til at vurdere risici ved minedrift og tage skridt til at beskytte individers ret til eksempelvis et sundt og beskyttet miljø. Altså et **forsigtighedsprincip**.⁴¹ Dette princip indeholder også en anbefaling om, at stater – i fraværet af videnskabelig og teknologisk vished – ikke udsætter indførelsen af effektive og proportionelle tiltag, der vil forebygge risikoen for alvorlige og uoprettelige miljøskader.⁴² Staten har derfor en forpligtelse til at regulere autorisationen, opførelsen, operationen, sikkerheden og monitoreringen af farlige industrielle aktiviteter og særligt aktiviteter, der er skadelige for miljøet og sundheden.⁴³ Princippet stammer oprindeligt fra Rio-erklæringen om miljø og udvikling fra 1992, der består af 27 principper for, hvordan staterne kan sikre en bæredygtig udvikling ved blandt andet at anvende et forsigtighedsprincip, så eventuel tvivl kommer miljøet til gode. I Menneskerettighedsdomstolens dom henvises der også eksplicit til erklæringen.⁴⁴

I de sager, hvor Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol har fundet en krænkelse af artikel 8 i miljøsager, har det ofte været på grund af myndigheders manglende overholdelse af **nationale lovgivningsmæssige systemer**.⁴⁵ Det betyder dog omvendt ikke, at en overholdelse af national lovgivning automatisk indebærer, at staten overholder konventionen, da overholdelse af national lovgivning ifølge Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol kun er ét af mange aspekter, som skal inddrages i vurderingen af, hvorvidt en stat har fundet en rimelig balance i overensstemmelse med artikel 8.⁴⁶

MENNESKERETSSAGER PÅ TVÆRS AF LANDEGRÆNSER

Klimaforandringer er ikke begrænset til én stat, og det er derfor udfordrende for Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol at behandle en klage om klimaforandringer. En stats handlinger – eller mangel på samme – har betydningen for klimaet uden for landets grænser og kan dermed påvirke og krænke menneskerettigheder i en anden stat.

Efter Den Europæiske Menneskerettighedskonventions artikel 1 skal og kan en stat kun sikre beskyttelsen af konventionens rettigheder over for personer, der befinder sig på et område, som den udøver myndighed over – såkaldt **jurisdiktion**. Som udgangspunkt dækker dette over en stats territorium, men er dog ikke begrænset hertil, da staten også kan gøres ansvarlig for handlinger, der foretages eller har virkninger uden for statens territorium – sidstnævnte dog kun i helt **ekstraordinære situationer**. I praksis har det typisk været i sager om militære aktioner eller personer, der befinder sig uden for statens territorium, men som staten har autoritet og kontrol over.⁴⁷

Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol har **endnu ikke taget klar stilling** til staters ansvar ved grænseoverskridende påvirkning af miljø og natur, og det er derfor svært at forudse, hvordan domstolen vil stille sig i forhold til klimapåvirkninger. Domstolen har taget stilling til jurisdiktionsspørgsmål i andre typer af sager. Det skal understreges, at indholdet af disse sager i væsentlighed adskiller sig fra sager vedrørende miljø- og klimapåvirkninger.

I sagen 'Ahunbay og andre mod Tyrkiet, Østrig og Tyskland' fra 2016 afviste Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol en klage over etableringen af en dæmning i et område af historisk og videnskabelig interesse i Tyrkiet. Udover Tyrkiet blev der også klaget over Østrig og Tyskland, da virksomheder fra disse lande skulle deltage i konstruktionen. Deres deltagelse var dog ikke i sig selv tilstrækkelig til, at domstolen vurderede, at de to lande havde jurisdiktion.⁴⁸ Der kan muligvis drages en parallel mellem denne sag og fremtidige klimasager. Staterne har formet en form for **koalition** og indgået aftaler på klimaområdet, og i klimasager rejst mod flere stater vil det dermed være svært at påvise, at den enkelte stat har konkret og tilstrækkelig indflydelse på en klagers rettigheder.

Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol henviser i sin praksis typisk til internationale konventioner og aftaler på miljøområdet, der – ligesom konventioner og aftaler på klimaområdet – har et grænseoverskridende element.⁴⁹ Domstolen inddrager også i sine betragtninger, hvordan jurisdiktion generelt skal forstås i international ret. Det kan eventuelt tale for, at domstolen vil finde, at der i klimasager er tale om en helt særlig situation, hvor staterne **på tværs og i fællesskab** er ansvarlige for at reducere klimapåvirkningerne for at yde en reel og effektiv beskyttelse af konventionens rettigheder. Det fremgår eksempelvis af præamblen til

FN's Klimakonvention, at staterne skal sikre, at aktiviteter inden for deres jurisdiktion eller kontrol ikke skader miljøet i andre stater eller områder uden for grænserne af deres jurisdiktion.⁵⁰

Et veletableret princip inden for folkeretten er også, at en stat skal sikre, at dens **territorium ikke anvendes til at skade andre stater**. Et sådant princip findes også i forhold til grænseoverskridende miljøforurening, hvor ingen stat har ret til at anvende eller tillade brugen af sit territorium på en måde, der forårsager skadelige påvirkninger inden for eget eller andres territorium.⁵¹ FN's internationale domstol har da også slået fast, at en stat er forpligtet til at gøre brug af alle tilgængelige midler for at undgå, at handlinger foretaget under statens jurisdiktion medfører signifikante miljøskader i en anden stat.⁵²

Det er set i praksis, at Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol har vurderet, at en stat kan være ansvarlig efter Den Europæiske Menneskerettighedskonvention, hvis statens handlinger – eller handlinger begået inden for dennes jurisdiktion – negativt påvirker personers rettigheder i en anden stat.⁵³ I de sager ses der dog generelt en **direkte og øjeblikkelig forbindelse** mellem påvirkningen af klagerens rettigheder og den ansvarlige stat. Det samme er noget sværere at påvise i en sag om klimaforandringer: Klimaet bliver ikke kun påvirket af én eller en begrænset mængde stater, og klimaforandringerne skyldes handlinger begået over mange årtier. Domstolen har da også afvist sager, hvor der ikke var en **tilstrækkelig forbindelse** mellem en handling og dens ekstraterritoriale konsekvenser.⁵⁴

I **nyere praksis** er der en vis anerkendelse af, at stater kan have et fælles ansvar – på tværs af grænser – hvilket kan få betydning for klimasager ved Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol. I sager om grænseoverskridende kriminalitet har domstolen udtalt, at i fortolkningen af Den Europæiske Menneskerettighedskonvention skal hensynet til konventionens specielle karakter som en konvention til brug for en **kollektiv håndhævelse** af menneskerettigheder og fundamentale frihedsrettigheder inddrages. Denne kollektive karakter kan under visse omstændigheder indebære en pligt for staterne til i fællesskab at handle for at beskytte rettigheder inden for deres jurisdiktion. Hvis en effektiv efterforskning af kriminalitet begået under én stats jurisdiktion kræver inddragelse af en anden stat, så indebærer konventionens kollektive håndhævelseselement altså, at staterne samarbejder.⁵⁵

Derudover skal det også nævnes, at Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol i flere sager har skelet til, hvorledes blandt andet Den Interamerikanske Menneskerettighedsdomstol – der er kontrolinstans for Den Amerikanske Menneskerettighedskonvention – har fortolket forskellige rettigheder.⁵⁶ Modsat Den Europæiske Menneskerettighedskonvention findes der dog i en tillægsprotokol til Den

Amerikanske Menneskerettighedskonvention en bestemmelse, der udtrykkeligt inkluderer retten til et sundt miljø – den såkaldte San Salvador-protokol.⁵⁷

I 2017 gav **Den Interamerikanske Menneskerettighedsdomstol** en vejledende udtalelse vedrørende en sag om en stats ansvar for, at dens infrastrukturelle projekter risikerede at forårsage betydelig skade på havmiljøet i Caribien. Domstolen fastslog indledningsvist, at der ikke er den store tvivl om, at retten til et sundt miljø er en menneskeret, der indeholder både kollektive og individuelle aspekter. Domstolen fastslog derefter, at selvom en stat efter Den Amerikanske Menneskerettighedskonvention kun er ansvarlig for handlinger eller undladelser begået inden for statens jurisdiktion, indebærer det også et ansvar for, at statens territorium ikke bliver anvendt på en måde, der medfører **betydelig miljøskade i andre stater eller områder** uden for statens egne grænser. Staterne har altså et ansvar for at forebygge ekstraterritorial skade, og en stat udøver jurisdiktion over for en person, når staten har effektiv kontrol med de handlinger eller undladelser, der forårsager skade og medfølgende menneskerettighedskrænkelser.⁵⁸

Det er muligt, at også Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol vurderer, at staterne har en pligt til at handle i fællesskab, fordi en forebyggelse af uomstødelige klimaforandringer, der kan påvirke konventionssikrede rettigheder, kræver en kollektiv indsats, for at der er tale om en effektiv beskyttelse. I den forbindelse kan domstolen eventuelt også finde støtte hos **FN's Folkeretskommission**, der i bestemmelser om staternes ansvar for internationalt uretmæssige handlinger har fastsat, at der for hver enkelt stat kan påberåbes et ansvar, hvis flere stater er ansvarlige for den samme uretmæssige handling.⁵⁹

HVEM KAN VÆRE OFRE FOR KLIMAFORANDRINGER?

For at kunne være offer for en menneskerettighedskrænkelse skal visse krav efter Den Europæiske Menneskerettighedskonventions artikel 34 være opfyldt. Som altoverskyggende udgangspunkt skal man være direkte og personligt **påvirket** af en stats handlinger eller undladelser, og man skal være udsat for eller risikere at blive udsat for **direkte følger** af dem. Det betyder, at klageadgangen ikke er en såkaldt actio popularis-klageadgang, hvor enhver fra offentligheden kan klage over en krænkelse, som er begået mod andre end personen selv. Klageren skal selv være påvirket og påvirkningen skal være af en vis intensitet.⁶⁰

Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol vil derfor som udgangspunkt afvise en sag, der handler om en generel beskyttelse af klimaet uden at gøre en specifik konventionskrænkelse gældende og uden, at der er et direkte offer til stede. Derfor kan en **organisation** heller ikke klage til Menneskerettighedsdomstolen over påståede krænkelser, hvis organisationen ikke selv er offer for en krænkelse eller klager på vegne af et offer. Det gælder også, selvom organisationen specifikt har til formål at varetage bestemte ofres rettigheder. Dog er det mere tvivlsomt, i

hvilket omfang juridiske personer, herunder **foreninger**, kan klage over forhold, der vedrører et eller flere af dens medlemmer. Formentlig vil en forening være klageberettiget, hvis tilstrækkelig mange af foreningens medlemmer er direkte berørt af en krænkelse.⁶¹

En udfordring ved at føre klimasager i Europa er, at klimaforandringer for en del staters vedkommende kan ses som indtil videre alene at udgøre en risiko for en **fremtidig krænkelse**, hvor man endnu ikke kan udpege et konkret offer. Menneskerettighedsdomstolens processuelle krav om et offer, der er konkret påvirket af en stats handlinger eller undladelser, kan udgøre en hindring for, at klager over staters indsats for at nedbringe blandt andet drivhusgasser bliver behandlet ved domstolen, da sagerne primært opstår ud fra en **kollektiv interesse**.

Det er dog set, at domstolen har behandlet og fundet krænkelse i sager om forurening, hvor de sundhedsmæssige risici først forventedes at indtræffe om **20 til 50 år**, da det afgørende ifølge domstolen er, om der er en tilstrækkelig tæt forbindelse mellem – i dette tilfælde – sundhedsrisikoen og retten til privatliv, familieliv og hjemmet.⁶² Domstolen har også behandlet andre klager om **hypotetiske** og fremtidige miljørisici uden at sætte spørgsmålstejn ved, om klageren var individuelt påvirket.⁶³ Det er derfor ikke utænkeligt, at Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol også vil anvende en lignende fremgangsmåde i klimasager. Der er også en **stor grad af vished og dokumentation** for, at klimaforandringerne allerede på nuværende tidspunkt påvirker menneskerettigheder visse steder i verden – også i Europa – og med stor sikkerhed også vil gøre det globalt i fremtiden. Det taler for, at der ikke er tale om en hypotetisk risiko for menneskerettighedskrænkelser.⁶⁴

Den nuværende præsident for Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Robert Spano, udtalte i efteråret 2020, at såfremt klimaforandringer indebærer eksisterende menneskerettighedsnormer af bindende karakter – som kan håndhæves retsligt – er det en dommers pligt at fortolke og anvende disse normer, selvom klimaforandringerne er et komplekst område. Da der ikke findes en ret til naturbevarelse i Den Europæiske Menneskerettighedskonvention, kræver det dog, at miljørelaterede klager til domstolen påviser, at der har været en faktisk indblanding i klagerens privatsfære – og at denne har en vis grad af alvor – for at være omfattet af konventionens ret til privatliv og familieliv. Konventionen tillader heller ikke en actio popularis-klageadgang, og domstolens opgave er normalvis ikke at gennemgå den relevante lovgivning og praksis på abstrakt vis. Afgørelser i tvister om klimaforandringer vil derfor udfordre den traditionelle måde, disse juridiske doktriner i praksis hidtidigt er blevet fortolket på.⁶⁵

NÅR KLAGEREN ER EN ORGANISATION ELLER FORENING

En anden udfordring er, at domstolen normalt afviser at behandle en klage fra en organisation eller forening, hvis medlemmerne selv er i stand til at klage⁶⁶, hvilket medlemmerne af en organisation eller forening på klimaområdet må antages at være i stand til. Dog skal det nævnes, at også offerbegrebet er underlagt en **dynamisk fortolkning**, som ikke skal fortolkes og anvendes på en rigid, mekanisk og uflexibel måde, men skal ses i lyset af aktuelle samfundsforhold.⁶⁷

Dette var eksempelvis tilfældet i sagen 'Klass og andre mod Tyskland' fra 1978 om masseovervågning. Klageren kunne ikke fremlægge beviser for statslige tiltag, der direkte påvirkede ham, da overvågningstiltag i sin natur er hemmelige. Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol valgte alligevel at behandle sagen, da kontrollen med, at staterne efterlever rettighederne i konventionen, ellers ville være ineffektiv.⁶⁸ I en anden sag om masseovervågning behandlede domstolen også sagen, selvom klageren var en forening, som ikke kunne påvise at være direkte og individuelt påvirket af statens handlinger. Der var tale om lovgivning, der potentielt kunne påvirke alle brugerne af eksempelvis mobiltelefonudbydere og internet uden deres viden. Domstolen foretog derfor en **abstrakt bedømmelse** af retstilstandens overensstemmelse med konventionen, hvorefter der ikke krævedes bevis for, at der var risiko for, at statens handlinger eller undladelser påvirkede klageren.⁶⁹

En sådan dynamisk fortolkning af offerbegrebet er også set i en sag om en større **miljøforurening**. Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol valgte at behandle en klage og udtalte, at det måtte antages, at forureningen **potentielt** var sundhedsskadelig for alle de personer, der blev udsat for den, på trods af at denne risiko ikke kunne bevises på det individuelle og konkrete niveau.⁷⁰

Klimaorganisationer og -foreninger kan muligvis også anvende Den Europæiske Menneskerettighedskonventions artikel 6 om retfærdig rettergang. Bestemmelsen er tidligere blevet anvendt i miljøsager til at udfordre myndigheders tilladelse til at udføre aktiviteter, der bringer den offentlige sundhed og miljøet i risiko. Dette kan eksempelvis gøres, hvis en forening har **ret til at deltage i miljøbeslutninger** – også selvom formålet med klagen fundamentalt set er begrundet i en generel interesse.⁷¹

Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol har også i miljøsager anerkendt, at anvendelsen af kollektive enheder, såsom foreninger, kan være **en af de eneste måder**, hvorpå individer i et moderne samfund effektivt kan forsøge at forsvare og beskytte deres rettigheder i særligt komplekse sager. Derfor har domstolen blandt andet i sagen 'Gorraiz Lizarraga og andre mod Spanien' fra 2004 valgt at behandle en klage fra en miljøforening, da den specifikt var blevet dannet for at beskytte medlemmers retlige interesser i forbindelse med anlæggelsen af en

dæmning, og da **medlemmerne var direkte påvirket** af dæmningsprojektet. Ifølge domstolen ville alt andet være en for vidtgående formalistisk fortolkning af offerbegrebet, hvilket ville medføre en ineffektiv og illusorisk beskyttelse af konventionens rettigheder. Domstolen udtalte i samme dom, at størstedelen af de europæiske lande tillader søgsmål rejst af foreninger.⁷²

Den dynamiske fortolkning kan altså tale for, at Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol vil vurdere, at en klimaorganisation eller -forening, der er nedsat for specifikt at beskytte klimaet og forhindre afledte konsekvenser af klimaforandringer, er **nærmest til at klage** over konventionskrænkelser. Det er nemlig svært at forudse, hvilke personer der vil blive ramt af klimaforandringer. Indholdet og effekten af klimatiltag kan også være meget komplicerede og kræve mange **ressourcer** at forstå og fagligt vurdere, hvilket en forening alt andet lige har bedre forudsætninger for at håndtere.

Klimaforandringerne og deres forventede påvirkning af menneskerettigheder kan ikke gøres om igen, når først de er nået over visse grænser. En for firkantet fortolkning af offerbegrebet kan derfor stå i vejen for en effektiv kontrol af beskyttelsen af rettighederne i Den Europæiske Menneskerettighedskonvention.

VÆRD AT BEMÆRKE I MENNESKERETTIGHEDSDOMSTOLENS PRAKSIS

- En stat skal beskytte borgernes rettigheder inden for statens egen **jurisdiktion**. Domstolen har dog i nyere praksis til en vis grad anerkendt, at staterne kan have et fælles ansvar for at sikre en effektiv beskyttelse.
- Den Europæiske Menneskerettighedskonvention er ikke designet til at give en generel beskyttelse af miljøet. Derfor skal klager(e) som det klare udgangspunkt være **direkte påvirket** af en miljøskade.
- Domstolens rolle er ikke at **diktare præcise tiltag**, som en stat skal iværksætte for at leve op til sine forpligtelser.
- **Risikoen** for farlige og alvorlige miljøpåvirkninger skal være tilstrækkeligt reelle, overhængende, af en vis alvor og forudsigelige, for at være en menneskerettighedskrænkelse. Det er dog ikke et krav, at påvirkningen udgør en alvorlig trussel mod helbredet.
- I miljøsager spænder en stats **skønsmargin** fra at være af en vis udstrækning til at være bred i sin vurdering af, hvordan kravene og rettighederne i menneskerettighedskonventionen skal opfyldes. Domstolens efterprøvelse af statens opfyldelse af konventionen er dermed begrænset i disse sager.
- Statens positive forpligtelse til at forebygge tab af liv skal fortolkes på en sådan måde, at en stat ikke pålægges en **umulig eller uforholdsmæssig byrde** i situationer, der er uden for menneskelig kontrol.
- Statens positive forpligtelser indebærer blandt andet indførelsen af juridiske og administrative rammer for at beskytte retten til liv, herunder **regulering** af private og offentlige institutioners skadelige aktiviteter.
- Domstolen anbefaler, at stater **ikke udsætter** indførelsen af effektive og proportionelle tiltag for at forebygge alvorlige og uoprettelige miljøskader, selvom der er en grad af uvished om risikoen for skader.
- Personer, der påvirkes af miljøskadelige aktiviteter, skal have mulighed for at gå til et **klageorgan** om statens handling, beslutning eller undladelse.

KLIMASAGER I FN'S MENNESKERETTIGHEDSSYSTEM

Selvom der ikke findes en udtrykkelig klimabestemmelse i nogen af FN's menneskerettighedskonventioner, har FN-organer udtalt sig om klimaudfordringer og deres betydning for beskyttelsen af en lang række menneskerettigheder. FN's Menneskerettighedsråd og FN's Højkommissær for Menneskerettigheder har eksempelvis udtalt, at verden aldrig har set en trussel mod menneskerettighederne i samme omfang som klimaforandringerne.⁷³

En lang række af FN's menneskerettighedskonventioner har en tilhørende komité, der overvåger staternes efterlevelse af hver konvention. Flere personer har valgt at gøre brug af komitéernes klagefunktion i et forsøg på at få deres

regeringer til at indføre yderligere tiltag for at forebygge klimaforandringer. Modsat Den Europæiske Menneskerettighedsdomstols afgørelser er individuelle afgørelser fra FN **ikke retligt bindende** for staten.

I 2015 klagede en mand fra stillehavsøgruppen Kiribati til **FN's Menneskerettighedskomité** over, at han og hans familie ikke kunne få **asyl** i **New Zealand**. Komitéen har blandt andet til opgave at holde øje med overholdelsen af FN's Konvention om Borgerlige og Politiske Rettigheder. Kiribati er truet af havstigninger, som allerede på daværende tidspunkt blandt andet havde medført, at adgangen til frisk vand, afgrøder og bolig var blevet vanskelig. Afvisningen på asyl var derfor ifølge manden i strid med hans ret til liv efter FN's Konvention om Borgerlige og Politiske Rettigheds artikel 6.

Komitéen afviste i januar 2020 klagen, da New Zealand havde foretaget en grundig behandling af mandens sag. I forbindelse med asylprocessen havde de newzealandske myndigheder blandt andet noteret sig, at Kiribati var i gang med at implementere beskyttende tiltag over for klimarelaterede risici, og at mandens situation ikke var anderledes end andre kiribatiske borgeres. Kiribati ville ifølge klageren også først blive ubeboeligt om 10 til 15 år. Komitéen gjorde opmærksom på, at der stadig var tid til, at landet med hjælp fra det internationale samfund kunne tage skridt til at beskytte og eventuelt flytte sin befolkning. Menneskerettighedskomitéen vurderede, at mandens asylansøgning var blevet behandlet korrekt, og artikel 6 var derfor ikke krænket. Det fremgår dog også af Menneskerettighedskomitéens afgørelse, at det kan være i strid med menneskerettighederne, hvis et land vælger at hjemsende en person til den pågældendes hjemland, hvor klimaforandringer og naturkatastrofer udgør en risiko for basale menneskerettigheder. Det gælder også, før risikoen konkret er indtruffet.⁷⁴ Det tyder dog ud fra denne afgørelse på, at risikoen for menneskerettighedskonsekvenser skal være **overhængende og ustoppelige**.

I 2019 klagede 16 børn fra 12 forskellige lande til **FN's Børnekomité** over **Argentina, Brasilien, Frankrig, Tyskland og Tyrkiet**. Klagen gik på, at landenes manglende **håndtering af klimakrisen** var en krænkelse af FN's Børnekonvention. Landene har efter klagerens opfattelse ikke nedbragt udledningen af drivhusgasser i tilstrækkelig grad og har undladt at opfordre verdens største forurenere til at skære ned på deres udledning. Børnene har ikke prøvet sagen ved nationale domstole først.⁷⁵ Børnekomitéen er endnu ikke kommet med sin afgørelse.

I perioden 2008-2018 ses en stigning i antallet af klimareferencer fra **FN's menneskerettighedsmekanismer**. Især FN's Kvindekomité, FN's Komité for Økonomiske, Sociale og Kulturelle Rettigheder samt FN's Børnekomité bringer klimaspørgsmål op. Der er generelt set størst sandsynlighed for, at små østater og de mindst udviklede lande modtager anbefalinger relateret til klima fra komitéerne.⁷⁶

Kvindekomitéen har eksempelvis i 2021 anbefalet, at Danmark og Grønland blandt andet foretager en undersøgelse af kønsspecifikke konsekvenser af klimaforandringer, herunder især i forhold til kvinder i Grønland.⁷⁷ I forbindelse med Den Universelle Periodiske Bedømmelse i FN's Menneskerettighedsråd har FN's medlemsstater i perioden 2008-2018 givet 114 anbefalinger til stater. Det tyder på, at det ikke kun er menneskerettighedssystemet, der mener, at klimaforandringer er relevant at bringe op i en menneskeretlig kontekst. Det gør staterne således i en ikke uvæsentlig grad også. Også som led i specialprocedurer – det vil sige FN's specialrapportører og uafhængige eksperter – er der et stigende fokus på klimaforandringerne.⁷⁸

Også **FN's specialrapportør** for menneskerettigheder og miljøet er kommet med anbefalinger til, hvordan stater kan leve op til deres menneskeretlige forpligtelser ved at forebygge klimaforandringer. I den forbindelse opstilledes fire overordnede kategorier for, hvornår stater bør handle. Staterne skal ifølge specialrapportøren:

- 1) adressere samfundets afhængighed af fossile brændstoffer
- 2) fremskynde andre forebyggende tiltag
- 3) beskytte udsatte personer mod klimaforandringer
- 4) sikre økonomisk støtte til de mindst udviklede lande og små østater.⁷⁹

Generelt set anbefaler specialrapportøren, at alle stater arbejder hurtigt for at tilføre en ret til et sundt miljø i national lovgivning, og at stater overvejer at tiltræde FN's Århuskonvention om adgang til oplysninger, offentlig deltagelse i beslutningsprocesser samt adgang til klage og domstolsprøvelse på miljøområdet.⁸⁰

Samme specialrapportør besøgte i 2019 **Norge**, som modtog en række specifikke anbefalinger. Selvom elektriciteten i Norge hovedsageligt kommer fra grøn energi, og Norge har en af verdens højeste andele af elbilsalg, anbefalede specialrapporten, at Norge udfaser landets omfattende fossilindustri og stopper med at søge efter yderligere olie- og gasreserver. Specialrapportøren anbefalede desuden den norske regering at anerkende, at eksistensen af den norske grundlovs miljøbestemmelse er et klart udtryk for retten til at leve i et sundt miljø.⁸¹

Ligesom borgere har henvendt sig til FN's traktatkomitéer for at få en menneskeretlig autoritet til at kaste et blik på deres sager og komme med anbefalinger til staterne, er der også eksempler på, at borgere har henvendt sig til FN's specialrapportører.

I januar 2020 klagede en uafhængig menneskerettighedsorganisation fra **Alaska** på vegne af fem nordamerikanske oprindelige folk til flere specialrapportører. Klagen gik på, at det oprindelige folk er tvunget til at forlade deres **oprindelige jordområder** på grund af klimaforandringer, fordi den amerikanske regering ikke i

tilstrækkelig grad har beskyttet dem og deres rettigheder, selvom den har vidst, at klimaforandringerne truer kystsamfund.

Menneskerettighedsorganisationen mente blandt andet, at USA's regering og de lokale regeringer ikke havde beskyttet stammernes ret til liv, sikkerhed, sundhed, ejendom, selvbestemmelse og inddragelse. Derudover har USA's regering ifølge organisationen ikke gjort tilstrækkeligt for at beskytte de oprindelige folks kulturhistorie, herunder forbindelsen mellem et oprindeligt folk og dets jord og ressourcer og dennes forbindelse til folkefærdenes ret til kultur.⁸² FN's specialrapportør har udtrykt bekymring om indholdet af klagen, og har anmodet USA's regering om at forholde sig til den.⁸³ Specialrapportørerne er endnu ikke kommet med anbefalinger til USA's regering.

VÆRD AT BEMÆRKE I FN-SYSTEMET

- FN's Menneskerettighedsråd og FN's Højkommissær for Menneskerettigheder har udtalt, at verden aldrig har set en **trussel** mod menneskerettighederne af samme omfang som klimaforandringerne.
- I FN's menneskerettighedsmekanismer ses en stigning i **klimarelaterede anbefalinger** – de fleste kommer fra andre FN-medlemsstater.
- Blandt andre **FN's specialrapportør** for menneskerettigheder og miljøet har givet anbefalinger til, hvordan stater kan leve op til deres menneskeretlige forpligtelser ved at forebygge klimaforandringer.
- Ifølge FN's Menneskerettighedskomité kan det stride med menneskerettighederne at **hjemsende** en person til et hjemland, hvor klimaforandringer og naturkatastrofer udgør en overhængende og ustoppelig risiko for, at basale menneskerettigheder er i fare.

SLUTNOTER

- ¹ Se senest FN's klimapanel, Climate Change 2021: The physical Science Basis, 2021. Tilgængelig på engelsk på: <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg1/#FullReport>.
- ² FN's specialrapportør for menneskerettigheder og miljøet, Safe Climate: A Report of the Special Rapporteur on Human Rights and the Environment, 2019, A/74/161, side 9-12. Tilgængelig på engelsk på: <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Environment/SREnvironment/Report.pdf>
- ³ Institut for Menneskerettigheder, Climate Change – A Human Rights concern, 2016. Tilgængelig på engelsk på: <https://www.humanrights.dk/news/climate-change-human-rights-concern>.
- ⁴ Sébastien Duyck m.fl., Routledge Handbook of Human Rights and Climate Governance, Routledge, 2018, 1. udgave, side 367f.
- ⁵ David R. Boyd, The Environmental Rights Revolution: A Global Study of Constitutions, Human Rights, and the Environment, 1. udgave, 2012, side 48; FN's generalforsamling, Human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment: Note by the Secretary-General, A/73/188, side 11. Tilgængelig på engelsk på: https://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?si=A/73/188.
- ⁶ Institut for Menneskerettigheder, Klimasager og Menneskeret – vurderinger fra nationale domstole i Europa, 2021. Tilgængelig på dansk på: <https://menneskeret.dk/udgivelser/klimasager-menneskeret-vurderinger-nationale-domstole-europa>.
- ⁷ Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Duarte Agostinho og andre mod Portugal og andre (com.), 30. november 2020, sagsnummer 39371/20.
- ⁸ Den officielle klage er tilgængelig på engelsk på: https://klimasenioren.ch/wp-content/uploads/2020/11/201126_Application_ECtHR_KlimaSeniorinnen_extract_anonymised-2.pdf.
- ⁹ Den officielle klage er tilgængelig på engelsk på: <http://climatecasereport.com/climate-change-litigation/non-us-case/mex-m-v-austria/>.
- ¹⁰ Den officielle klage er tilgængelig på engelsk på: <https://www.greenpeace.org/norway/klimaklagen-norsk/>.
- ¹¹ Jon Fridrik Kjølbro, Den Europæiske Menneskerettighedskonvention – for praktikere, 5. udgave, 2020, side 24-25.
- ¹² Jens Elo Rytter, Individets Grundlæggende Rettigheder, 4. udgave, 2021, side 84.
- ¹³ Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Austin og andre mod Storbritannien, sagsnummer 39692/09, 40713/09 og 41008/09, 15. marts 2012, præmis 53.
- ¹⁴ Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Ahunbay og andre mod Tyrkiet (dec.), 29. januar 2019, sagsnummer 6080/06.
- ¹⁵ Peer Lorenzen, Jonas Christoffersen, Nina Holst-Christensen, Peter Vedel Kessing, Sten Schaumburg-Müller og Jens Vedsted-Hansen, Den Europæiske

Menneskerettighedskonvention med kommentarer (art. 1-9), 3. udgave, Jurist- og Økonomiforbundets Forlag 2011, side 22.

¹⁶ Jon Fridrik Kjølbro, Den Europæiske Menneskerettighedskonvention – for praktikere, 5. udgave, 2020, side 23.

¹⁷ Jon Fridrik Kjølbro, Den Europæiske Menneskerettighedskonvention – for praktikere, 5. udgave, 2020, side 28-29.

¹⁸ Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Speech by Robert Spano (President of the European Court of Human Rights), 5. oktober 2020, side 4. Tilgængelig på engelsk på: <https://vidivaka.mk/istrazuvanja/wp-content/uploads/2021/01/%D0%93%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80-%D0%95%D0%A1%D0%A7%D0%9F-Roberto-Spano.pdf>.

¹⁹ Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Christine Goodwin mod Storbritannien, sagsnummer 28957/95, 11. juli 2002, præmis 74.

²⁰ Peer Lorenzen, Jonas Christoffersen, Nina Holst-Christensen, Peter Vedel Kessing, Sten Schaumburg-Müller og Jens Vedsted-Hansen, Den Europæiske Menneskerettighedskonvention med kommentarer (art. 1-9), 3. udgave, Jurist- og Økonomiforbundets Forlag 2011, side 22-23.

²¹ Se eksempelvis Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, S.A.S. mod Frankrig, sagsnummer 43835/11, 1. juli 2014, præmis 141. I dommen anerkendte Domstolen som noget nyt, at hensynet til at "leve sammen" i et samfund kan indfortolkes i det lovlige indgrebsformål i konventionens artikel 9, stk. 2, som er at beskytte andres rettigheder og friheder.

²² Se senest Europarådets Ministerkomité, Drafting an additional protocol to the European Convention on Human Rights concerning the right to a healthy environment, 12. juni 2010, dokumentnummer 12298. Tilgængelig på engelsk på: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=24830&lang=en>.

²³ Institut for Menneskerettigheder, Klimasager og Menneskeret – vurderinger fra nationale domstole i Europa, 2021. Tilgængelig på dansk på: <https://menneskeret.dk/udgivelser/klimasager-menneskeret-vurderinger-nationale-domstole-europa>.

²⁴ Af andre relevante bestemmelser i Den Europæiske Menneskerettighedskonvention kan nævnes artikel 3 (forbud mod tortur og nedværdigende behandling), artikel 14 (diskriminationsforbud) og artikel 1 i tillægsprotokol 1 (ejendomsret).

²⁵ Jon Fridrik Kjølbro, Den Europæiske Menneskerettighedskonvention – for praktikere, 5. udgave, 2020, side 237.

²⁶ Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Nicolae Virgiliu Tănase mod Rumænien, 25. juni 2019, sagsnummer 41720/13, præmis 135-136.

²⁷ Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Kolyadenko og andre mod Rusland, 9. juli 2012, sagsnummer 17423/05, 20534/05, 20678/05, 23263/05, 24283/05 og 35673/05.

- ²⁸ Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Budayeva og andre mod Rusland, 29. september 2008, sagsnummer 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 og 15343/02.
- ²⁹ Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Öneriyıldız mod Tyrkiet, 30. november 2004, sagsnummer 48939/99.
- ³⁰ Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Öneriyıldız mod Tyrkiet, 30. november 2004, sagsnummer 48939/99, præmis 107-110.
- ³¹ Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Öneriyıldız mod Tyrkiet, 30. november 2004, sagsnummer 48939/99, præmis 71.
- ³² Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Budayeva og andre mod Rusland, 29. september 2008, sagsnummer 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 og 15343/02, præmis 135.
- ³³ Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Budayeva og andre mod Rusland, 29. september 2008, sagsnummer 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 og 15343/02, præmis 151 og 158.
- ³⁴ Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Taşkın og andre mod Tyrkiet, 30. marts 2005, sagsnummer 46117/99, præmis 119.
- ³⁵ Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Kyrtatos mod Grækenland, 22. august 2003, sagsnummer 41666/98, præmis 52-53.
- ³⁶ Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, López Ostra mod Spanien, 9. december 1994, sagsnummer 16798/90, præmis 51 og 58.
- ³⁷ Jon Fridrik Kjølbro, Den Europæiske Menneskerettighedskonvention – for praktikere, 5. udgave, 2020, side 25.
- ³⁸ Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Fadeyeva mod Rusland, 30. november 2005, sagsnummer 55723/00, præmis 68-69.
- ³⁹ Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Fadeyeva mod Rusland, 30. november 2005, sagsnummer 55723/00, præmis 133-134.
- ⁴⁰ Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Greenpeace e.V. og andre mod Tyskland (dec.), 12. maj 2009, sagsnummer 18215/06, præmis 1.
- ⁴¹ Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Tătar mod Rumænien, 6. juli 2009, sagsnummer 67021/01, præmis 106-107.
- ⁴² Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Tătar mod Rumænien, 6. juli 2009, sagsnummer 67021/01, præmis 109.
- ⁴³ Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Tătar mod Rumænien, 6. juli 2009, sagsnummer 67021/01, præmis 88.
- ⁴⁴ Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Tătar mod Rumænien, 6. juli 2009, sagsnummer 67021/01, præmis 120.
- ⁴⁵ Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Fadeyeva mod Rusland, 30. november 2005, sagsnummer 55723/00, præmis 97.
- ⁴⁶ Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Fadeyeva mod Rusland, 30. november 2005, sagsnummer 55723/00, præmis 98.

⁴⁷ Jon Fridrik Kjølbro, Den Europæiske Menneskerettighedskonvention – for praktikere, 5. udgave, 2020, side 50-56.

⁴⁸ Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Ahunbay og andre mod Tyrkiet, Østrig og Tyskland (dec.), 21. juni 2016, sagsnummer 6080/06, præmis 94.

⁴⁹ Europarådet, Manual on human rights and the environment, 2012, bilag 3. Tilgængelig på engelsk på: https://www.echr.coe.int/librarydocs/dh_dev_manual_environment_eng.pdf.

⁵⁰ Bekendtgørelse nr. 89 af 15. september 1994 af FN's rammekonvention af 9. juni 1992 om klimaændringer.

⁵¹ Peter Vedel Kessing, Transnational operations carried out from a state's own territory - Armed drones and the extraterritorial effect of international human rights conventions I Thomas Gammeltoft-Hansen og Jens Vedsted-Hansen (ed.), Human Rights and the Dark Side of Globalisation: Transnational law enforcement and migration control, 1. udgave, 2017.

⁵² Den Internationale Domstol, Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina mod Uruguay), 20. april 2010, ICJ-rapporter 2010, side 14, præmis 101.

⁵³ Se eksempelvis Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Kovačić og andre mod Slovenien (dec.), 9. oktober 2003, sagsnummer 44574/98, 45133/98 og 48316/99.

⁵⁴ Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Ben El Mahi og andre mod Danmark (dec.), 11. december 2006, sagsnummer 5853/06.

⁵⁵ Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Güzelyurtlu og andre mod Cypern og Tyrkiet, 29. januar 2019, sagsnummer 36925/07, præmis 232.

⁵⁶ Se eksempelvis Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Marguš mod Kroatien, dom af 27. maj 2014, sagsnummer 4455/10. Se også Jon Fridrik Kjølbro, Den Europæiske Menneskerettighedskonvention – for praktikere, 5. udgave, 2020, side 32.

⁵⁷ Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social, and Cultural Rights' article 11.

⁵⁸ Den Interamerikanske Menneskerettighedsdomstol, vejledende udtalelse af 15. november 2017, sagsnummer OC-23/17, præmis f-h. Tilgængelig på engelsk på: http://blogs2.law.columbia.edu/climate-change-litigation/wp-content/uploads/sites/16/non-us-case-documents/2017/20171115_OC-2317_opinion-3.pdf.

⁵⁹ FN's Folkeretskommission, Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts (2001), artikel 47.

⁶⁰ For mere se Jon Fridrik Kjølbro, Den Europæiske Menneskerettighedskonvention – for praktikere, 5. udgave, 2020, side 106ff.

⁶¹ Jon Fridrik Kjølbro, Den Europæiske Menneskerettighedskonvention – for praktikere, 5. udgave, 2020, side 121-122.

⁶² Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Taşkın og andre mod Tyrkiet, 30. marts 2005, sagsnummer 46117/99, præmis 113.

⁶³ Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Taşkın og andre mod Tyrkiet, 30. marts 2005, sagsnummer 46117/99, præmis 113; Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Hardy og Maile mod Storbritannien, dom af 9. juli 2012, sagsnummer 37965/07, præmis 191.

⁶⁴ FN's specialrapportør for menneskerettigheder og miljøet, Safe Climate: A Report of the Special Rapporteur on Human Rights and the Environment, 2019, A/74/161, side 9-12. Tilgængelig på engelsk på: <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Environment/SREnvironment/Report.pdf>

⁶⁵ Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Speech by Robert Spano (President of the European Court of Human Rights), 5. oktober 2020, side 4. Tilgængelig på engelsk på: https://www.echr.coe.int/Documents/Speech_20201005_Spano_Conference_Planet_ENG.pdf.

⁶⁶ Se eksempelvis Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Identoba og andre mod Georgien, 12. maj 2015, sagsnummer 73235/12, præmis 45.

⁶⁷ Jon Fridrik Kjølbro, Den Europæiske Menneskerettighedskonvention – for praktikere, 5. udgave, 2020, side 106.

⁶⁸ Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Klass og andre mod Tyskland, 6. september 1978, sagsnummer 5029/71, præmis 34.

⁶⁹ Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Centrum för rättvisa mod Sverige, 19. juni 2018, sagsnummer 35252/08, præmis 92-94.

⁷⁰ Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Cordella og andre mod Italien, dom af 24. juni 2019, sagsnummer 54414/13 og 54264/15, præmis 100-107.

⁷¹ Den Europæiske Menneskerettighedskonvention, Collectif national d'information et d'opposition à l'usine Melox - Collectif stop Melox mod Frankrig (dec.), 12. juni 2007, sagsnummer 75218/01.

⁷² Den Europæiske Menneskerettighedskonvention, Gorraiz Lizarraga og andre mod Spanien, 10. november 2004, sagsnummer 62543/00, præmis 38.

⁷³ FN's højkommissariat for menneskerettigheder, Global update at the 42nd session of the Human Rights Council: Opening statement by UN High Commissioner for Human Rights Michelle Bachelet, 9. september 2019. Tilgængelig på engelsk på: <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=24956>.

⁷⁴ FN's Menneskerettighedskomité, Ioane Teitiota mod New Zealand, afgørelse af 24. oktober 2019. Tilgængelig på engelsk på: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR/C/127/D/2728/2016&Lang=en.

⁷⁵ Sacchi og andre mod Argentina og andre, klage af 23. september 2019. Tilgængelig på: <http://climatecasechart.com/non-us-case/sacchi-et-al-v-argentina-et-al/>.

⁷⁶ Center for International Environmental Law og andre, States' Human Rights Obligations in the Context of Climate Change: 2020 Update, marts 2020, side 9-13.

Tilgængelig på engelsk på: <https://www.ciel.org/reports/states-human-rights-obligations-in-the-context-of-climate-change-2020-update-march-2020/>.

⁷⁷ FN's Kvindekomité, Concluding observations on the ninth periodic report of Denmark, 9. marts 2021, CEDAW/C/DNK/CO/9, punkt 38-39.

⁷⁸ FN's højkommisariat for menneskerettigheder, Human rights mechanisms addressing climate change. Tilgængelig på engelsk på:

<https://www.ohchr.org/EN/Issues/HRAndClimateChange/Pages/Human-RightsMechanisms.aspx>.

⁷⁹ FN's specialrapportør for menneskerettigheder og miljøet, Safe Climate: A Report of the Special Rapporteur on Human Rights and the Environment, 2019, A/74/161, side 33ff. Tilgængelig på engelsk på: <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Environment/SREnvironment/Report.pdf>. I rapporten kommer specialrapportøren med nærmere anbefalinger til, hvordan staterne lever op til de 4 overordnede kategorier af tiltag.

⁸⁰ FN's generalforsamling, Human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment: Note by the Secretary-General, A/73/188, side 19. Tilgængelig på engelsk på: https://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?si=A/73/188.

⁸¹ FN's specialrapportør for menneskerettigheder og miljøet, Norway: End of Mission Statement, 23. september 2019. Tilgængelig på engelsk på: <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25032&LangID=E>.

⁸² Klagen af 15. januar 2020 er tilgængelig på engelsk på: <http://climatecasechart.com/non-us-case/rights-of-indigenous-people-in-addressing-climate-forced-displacement/?cn-reloaded=1>.

⁸³ Specialrapportørernes henvendelse til USA's regering er tilgængelig på engelsk på: <http://climatecasechart.com/non-us-case/rights-of-indigenous-people-in-addressing-climate-forced-displacement/?cn-reloaded=1>.